

بررسی مناسبات انتظار موعود و الگوی اسلامی پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری

حسن ملایی*

محمدصابر جعفری**

چکیده

تدوین الگوی اسلامی پیشرفت، از جمله دغدغه‌های سال‌های اخیر حضرت آیت الله خامنه‌ای برای بهبود کارآیی نظام اسلامی در مسیر دستیابی به آرمان‌های آن و تحقق تمدن نوین اسلامی در جهان است. از سوی دیگر، آرمان مهدویت و انتظار موعود، افق مطلوب انقلاب اسلامی و جهت‌گیری فعالیت‌ها و سیاست‌گذاری‌های آن در اندیشه ایشان و نیز در اندیشه امام خمینی علیه السلام به عنوان رهبران این انقلاب بوده است. این نوشتار در صدد بررسی مناسبات آموزه انتظار ظهور و حکومت مهدوی، با الگوی پیشرفت و کارکردهای این آموزه در تدوین الگوی اسلامی پیشرفت با توشه‌گیری از اندیشه‌های مهدوی مقام معظم رهبری و با روشی توصیفی - تحلیلی و مقایسه‌ای است. یافته‌های پژوهشی حاکی از آن است که از منظر مقام معظم رهبری، انتظار موعود؛ روح حاکم، ابزار سنجش، هدف و معیار الگوی اسلامی پیشرفت بوده و دارای کارکردهایی همچون امیدافزایی، ایجاد بلندهمتی، غرب‌ستیزی، تلاش جهادی و برنامه‌ریزی در مسیر تدوین و اجرای الگوی پیشرفت است.

واژگان کلیدی: حضرت مهدی علیه السلام، انتظار، مهدویت، الگوی پیشرفت، مقام معظم رهبری، تمدن اسلامی، ظهور.

hmollaie@chmail.ir

jafarimsaber@yahoo.com

* دانش آموخته سطح ۳ مرکز تخصصی مهدویت.

** دانش آموخته سطح ۴ حوزه علمیه قم.

حیات حقیقی و نشاط و پویایی هر پدیده‌ای در هستی در گرو حرکت منظم و مدبرانه به سوی مقصودی است که خداوند عالم برای او در نظر گرفته است. فرد و جامعه نیز از این قانون مستثنا نیست و تنها در همین سیر تکاملی است که پیشرفت و موفقیت معنا یافته و بر دستاوردها افزوده می‌شود. انقلاب اسلامی نیز به عنوان پدیده حیرت انگیز اجتماعی در قرن بیستم از این قاعده جدا نیست؛ چرا که بنیانگذاران و حامیان این انقلاب از همان ابتدا برای خود اهدافی را در نظر گرفته و با طرح شعارهایی آن را به همگان اعلام کردند. این اهداف گرچه در درون خود از تنوع زیادی برخوردار است؛ از حیث ارزش گذاری دارای سطوح مختلفی بوده و در سطح کلان آن، زمینه‌سازی برای حاکمیت دین و معنویت و اخلاق در سطح جهانی را (که بر پایه باورهای اسلامی و شیعی ظهور و حکومت جهانی امام زمان عجل الله تعالی فرجه است) به عنوان هدف غایی خود مورد نظر قرار داده است و سایر اهداف مطرح شده در همین جهت تفسیر می‌شود. غایی بودن این هدف را البته می‌توان از سخنان بنیانگذار انقلاب اسلامی، حضرت امام خمینی ره مستندسازی کرد که فرمود:

انقلاب مردم ایران، نقطه شروع انقلاب بزرگ جهان اسلام به پرچم‌داری حضرت حجت - ارواحنا فداه - است (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱: ۳۲۷).

و نیز بر مبنای سخنان رهبر فرزانه انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای - که در همین نوشتار خواهد آمد - به نظاره نشست.

سؤال مهمی که در همین جهت مطرح است آن‌که انقلاب اسلامی برای رشد و پیشرفت در مسیر رسیدن به اهداف و آرمان‌های خرد و کلان خود از چه الگویی پیروی می‌کند؟ اهمیت راهبردی این سؤال از طرفی و نبودن پاسخی روشن به این پرسش، انگیزه طرح این موضوع در سال‌های اخیر توسط مقام معظم رهبری و درخواست پاسخگویی اندیشمندان و نخبگان ایران اسلامی به این پرسش است.

گرچه در برهه اخیر و در مقام پاسخگویی به مطالبه رهبری، شاهد طرح‌ها و ایده‌های فراوانی از طرف اندیشمندان در سخنرانی‌ها و نوشته‌ها بوده‌ایم که در جای خود ستودنی است؛

موضوعی که خلأ آن در طرح‌های کنونی مشاهده می‌شود کم‌توجهی به جایگاه انتظار حضرت مهدی عج و زمینه‌سازی برای ظهور ایشان به عنوان هدف کلان انقلاب اسلامی در مسیر الگوی اسلامی پیشرفت به صورت علمی و فارغ از شعارزدگی است. آنچه در این نوشتار در پی آنیم، بررسی مناسبات انتظار موعود و الگوی اسلامی پیشرفت و در نتیجه پیشنهاد طراحی الگوی اسلامی پیشرفت با محوریت فرهنگ انتظار است که نه تنها جایگاه رفیعی در آموزه‌های اسلامی دارد؛ بلکه بارها در سخنان رهبر انقلاب اسلامی به عنوان افق پیش روی انقلاب اسلامی عنوان گردیده است. از همین رو آنچه تقدیم می‌شود، درآمدی بر طرح مهدوی الگوی پیشرفت اسلامی بر پایه اندیشه‌های مقام معظم رهبری است.

مفهوم‌شناسی واژگان پژوهش با تأکید بر اندیشه رهبر معظم انقلاب

برای ورود به بحث اصلی نوشتار به مفهوم‌شناسی برخی واژگان کلیدی مورد استفاده در این نوشتار نیازمند هستیم که البته در همین بحث مفهومی نیز به اقتضای موضوع مقاله، اندیشه‌های مقام معظم رهبری را مورد توجه قرار خواهیم داد. برخی از این مفاهیم کلیدی عبارتند از:

الف. الگوی اسلامی

«الگو» در زبان فارسی در مفاهیمی چون مدل، سرمشق، اسوه، مثال و نمونه (لغت‌نامه دهخدا ذیل کلمه الگو)، به کار می‌رود و معادل کلمه مدل «model» در زبان انگلیسی است. لکن تعبیر مقام معظم رهبری معنی خاصی دارد. در منظر ایشان:

الگو، نقشه جامع است؛ به ما می‌گوید که به کدام طرف، به کدام سمت، برای کدام هدف داریم حرکت می‌کنیم (بیانات در نخستین سنت اندیشه‌های راهبردی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ۱۳۸۹/۹/۱۰)؛ الگو یک وسیله و معیار و میزانی است برای این‌که آن کاری که انسان می‌خواهد انجام دهد، با آن تطبیق داده شود (دیدار با قشرهای مختلف مردم به مناسبت میلاد حضرت علی ع ۱۳۸۱/۰۶/۳۰).

به خاطر همین تعبيرات است که مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در تعريف

اصطلاحی خود از الگو چنین گفته است:

الگو یک نقشه جامع است که هدف و سمت حرکت، شیوه حرکت و نحوه رفتار جامعه را برای تحقق یافتن تحول تکاملی جامعه بیان می‌کند (۱۳۹۱: ۱۲).

مفهوم اسلامی بودن الگو نیز آن است که منابع ما در تعیین اهداف، ارزش‌ها و روش‌ها در تبیین الگو منابع اسلامی هستند و ما از مفاهیم کلامی و فقهی و حقوقی اسلام بهره می‌گیریم؛ کما این که به گفته رهبر فرزانه انقلاب در تبیین الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی: این الگو ایرانی است. از طرف دیگر، اسلامی است؛ به‌خاطر این که غایات، اهداف، ارزش‌ها و شیوه‌های کار، همه از اسلام مایه خواهد گرفت؛ یعنی تکیه ما به مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی است (نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت ۱۳۸۹/۹/۱۰).

همین امر موجب می‌شود تا ما بر خلاف رویه غربی ساختن الگو که عمدتاً با تجربه بشری صورت می‌گیرد از عقل و وحی و آموزه‌های نیز استفاده کنیم.

ب. پیشرفت

واژه «پیشرفت» از واژگان پر استعمال در میان مردم بوده و از حیث لغت‌شناسی پیچیدگی مفهومی چندانی ندارد. از این واژه برای نزدیک شدن تدریجی به هدف مورد نظر، استفاده می‌شود؛ کما این که رهبر معظم انقلاب نیز فرمودند: پیشرفت، به سمت هدف‌هاست (دیدار با وزیر و مسئولان وزارت کشور و استانداران ۱۳۷۰/۴/۲۷).

همین امر سبب شده تا برخی نیز در این مقام، چنین اظهار کنند: در تعریفی عام که بر اساس همه بینش‌ها و منش‌ها درست است، پیشرفت عبارت است از: فرایند حرکت از وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب. بر این اساس، الگوی پیشرفت باید مشتمل بر سه امر باشد: الف. تحلیل وضعیت موجود؛

ب. تبیین وضعیت مطلوب؛

ج. راهبرد حرکت از وضعیت موجود به مطلوب (میر معزی، ۱۳۹۲: ۲۸).

این که این تعریف در مطالعه تطبیقی با مقوله انتظار چه مشترکاتی دارد؛ به زودی به آن

خواهیم پرداخت. اما آنچه توجه به آن مهم است دانستن این مطلب است که کاربرد واژه «پیشرفت» در فرهنگ‌ها و مکاتب مختلف نباید باعث غفلت از باز تعریف اصطلاحی آن بر طبق فرهنگ اسلامی و ابتدای الگوی پیشرفت بر مبنای آن گردد؛ زیرا اهداف خاص هر مکتبی که باید حرکت به سوی آن باشد، بر اساس جهان‌بینی هر مکتب، مختلف و معیار و الگوی پیشرفت نیز متفاوت خواهد بود و حتی وضعیت جغرافیایی یک کشور ممکن است بر تدوین الگوی پیشرفت آن اثرگذار باشد. از همین روست که مقام معظم رهبری در آغازین سال‌های طرح جدی الگوی پیشرفت به نکاتی مهم در همین زمینه اشاره کردند:

نکته اول این است که ما وقتی می‌گوییم پیشرفت، نباید توسعه به مفهوم رایج غربی تداعی بشود. امروز توسعه، در اصطلاحات سیاسی و جهانی و بین‌المللی حرف رایجی است. ممکن است پیشرفتی که ما می‌گوییم، با آن چه که امروز از مفهوم توسعه در دنیا فهمیده می‌شود، وجوه مشترکی داشته باشد، که حتماً دارد؛ اما در نظام واژگانی ما، کلمه پیشرفت معنای خاص خودش را داشته باشد که با توسعه در نظام واژگانی امروز غرب، نایبستی اشتباه بشود... مطلب دوم این است که پیشرفت برای همه کشورها و همه جوامع عالم، یک الگوی واحد ندارد. پیشرفت یک معنای مطلق ندارد؛ شرایط گوناگون - شرایط تاریخی، شرایط جغرافیایی، شرایط جغرافیای سیاسی، شرایط طبیعی، شرایط انسانی و شرایط زمانی و مکانی - در ایجاد مدل‌های پیشرفت، اثر می‌گذارد... نکته بعدی هم نکته مهمی است: مبانی معرفتی در نوع پیشرفت مطلوب یا نامطلوب تأثیر دارد. هر جامعه و هر ملتی، مبانی معرفتی، مبانی فلسفی و مبانی اخلاقی‌ای دارد که آن مبانی تعیین‌کننده است و به ما می‌گوید چه نوع پیشرفتی مطلوب است، چه نوع پیشرفتی نامطلوب است... تأثیر مبانی معرفتی و مبانی فلسفی و مبانی اخلاقی بر نوع پیشرفتی که او می‌خواهد انتخاب کند، یک تأثیر فوق‌العاده است... اساس نگاه اسلامی به پیشرفت، بر پایه این نگاه به انسان است: اسلام انسان را یک موجود دو ساحتی می‌داند؛ دارای دنیا و آخرت؛ این پایه همه مطالبی است که در باب پیشرفت باید در نظر گرفته بشود؛ شاخص عمده این است؛ فارق عمده این است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار استادان و دانشجویان کردستان ۱۳۸۸/۲/۲۷).

ایشان در همین جهت مقصود خود از پیشرفت را پیشروی در همه عرصه‌ها بیان کرده و فرمودند:

مقصود ما از پیشرفت چیست؟ پیشرفت در یک جهت محض نیست. مقصود از پیشرفت، پیشرفت همه‌جانبه است. از همه ابعاد در کشور، این ملت، شایسته و سزاوار پیشرفت است: پیشرفت در تولید ثروت ملی، پیشرفت در دانش و فناوری، پیشرفت در اقتدار ملی و عزت بین‌المللی، پیشرفت در اخلاق و در معنویت، پیشرفت در امنیت کشور - هم امنیت اجتماعی، هم امنیت اخلاقی برای مردم - پیشرفت در ارتقای بهره‌وری... همچنین پیشرفت در قانون‌گرایی و انضباط اجتماعی؛... پیشرفت در رفاه عمومی؛ همه طبقات بتوانند از رفاه برخوردار شوند. پیشرفت در رشد سیاسی» (بیانات در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام ۱/۱۳۸۸).

ج. انتظار

معنای لغوی «انتظار» چشم داشتن، چشم‌داشت و چشم به راه بودن است (دهخدا: ۱۳۷۲)؛ اما مراد از این کلمه در این نوشتار معنی اصلاحی مورد نظر اهل بیت علیهم السلام است که با اهمیت خاصی به آن نگریسته شده است. تعبیرهای عجیبی است که درباره انتظار از ائمه معصومین علیهم السلام به ما رسیده است حاکی از مفهومی بیش از معنای لغوی انتظار مورد نظر ایشان بوده است. در سخنی از امام صادق علیه السلام آمده است:

«طُوبَى لِشِيعَةِ قَائِمِنَا الْمُنتَظِرِينَ لِظُهُورِهِ فِي غَيْبَتِهِ وَ الْمُطِيعِينَ لَهُ فِي ظُهُورِهِ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ الَّذِينَ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَخْزُونَ؛ سعادت و نیک‌بختی از آن شیعیان قائم ماست؛ آنان که در غیبتش، منتظر ظهورش و در ظهورش، فرمان‌برش هستند؛ ایشان همان اولیای الهی هستند که نه ترسی دارند و نه اندوهگین هستند (صدوق، ۱۳۹۷، ج ۲: ۳۷۵).

در این سخن شریف، منتظران امام موعود علیه السلام از جانب صادق آل محمد علیهم السلام در زمره اولیای الهی قرار گرفته‌اند و این مدال افتخار آمیز را در میان بهت همگان به سینه زده‌اند؛ اهمیت این مسئله آن قدر مهم بوده که نه تنها امامان معصوم علیهم السلام به انتظار به چشم یک فضیلت می‌نگریسند؛ بلکه حتی به وجوب و لزوم آن برای شیعیان تصریح نموده‌اند. جناب عبدالعظیم حسنی از امام جواد علیه السلام روایت می‌کند که ایشان فرمود:

إِنَّ الْقَائِمَ مِنَّا هُوَ الْمَهْدِيُّ الَّذِي يَجِبُ أَنْ يُنْتَظَرَ فِي غَيْبَتِهِ وَ يُطَاعَ فِي ظُهُورِهِ؛ قائم

ما همان مهدی است که انتظار در غیبتش و اطاعت در ظهورش واجب است
(همان: ۳۷۷).

بنابراین و بدون تردید، علت اعطای این همه فضیلت به منتظران موعود را باید در جایگاه
و معنای حقیقی انتظار جست‌وجو کرد؛ زیرا در ادبیات پیشوایان دین، انتظار امام غایب، در
کنار عواملی نظیر توحید و ولایت معصومین، سببی برای قبول اعمال به شمار می‌آید.

یکی از یاران امام صادق علیه السلام می‌گوید: امام به من فرمود:

آیا به شما خبر ندهم به آنچه خداوند عمل بندگانش را بدون آن قبول نمی‌کند؟
عرض کردم: بلی. پس ایشان فرمود: شهادت به یگانگی خدا و رسالت حضرت
محمد و اقرار به اوامر الهی و ولایت ما و براءت از دشمنان ما ائمه و تسلیم ایشان
بودن و تقوا و تلاش و طمأنینه و انتظار حضرت قائم (نعمانی، ۱۳۹۷: ۲۰۰).

حاصل آنکه از مجموعه احادیث انتظار معنای اصطلاحی خاصی برای این واژه می‌توان به
دست آورد و آن عبارتند از: چشم به راه بودن ظهور واپسین ذخیره الهی و آماده شدن برای یاری
او در برپایی حکومت عدل و قسط در سراسر گیتی. نکته مهم این که تمام مؤلفه‌های انتظار که
عبارتند از قانع نشدن به وضع موجود و امید دستیابی به وضع مطلوب و حرکت از وضع موجود به
وضع مطلوب، قابل تطبیق بر عنوان پیشرفت بوده و از همین رهگذر می‌توان انتظار را راهبرد
حرکت از وضع موجود تا وصول به وضع مطلوب محسوب کرد. این که دیدگاه رهبر معظم انقلاب
در موضوع انتظار دولت مهدوی چیست در بخشی جداگانه به آن خواهیم پرداخت.

ضرورت شناسی بحث از الگوی اسلامی پیشرفت از منظر امام خامنه‌ای

در تعریف پیشرفت (که در متون دینی از آن به رشد نیز تعبیر می‌شود) عنصر هدفمندی و
حرکت به سوی آن نهفته است. از همین منظر به ضرورت بحث از الگوی اسلامی پیشرفت
می‌توان پرداخت؛ زیرا بعد از لزوم داشتن هدف و آرمان در زندگی فردی و اجتماعی، برای
موفقیت در دستیابی به آن، دو کار اساسی دیگر باید انجام شود:

اول؛ حرکت و تکاپو برای رسیدن به آن هدف؛ زیرا بدون تلاش در جهت دستیابی،
داشتن هدف در حد آرزو باقی مانده و شخص یا جامعه را به کامیابی نخواهد رساند که «لَیْسَ

لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ برای انسان جز حاصل تلاش او نیست» (نجم: ۳۹). ترغیب به تلاش هدفمند نه تنها در قرآن کریم که در احادیث معصومین نیز به وفور یافت می‌شود؛ به گونه‌ای که حضرت امام صادق علیه السلام در سخنی هشدار دهنده فرمود:

هر که دو روزش برابر است ضرر زیادی کرده است و هر که روز آینده‌اش بدتر است، ملعون و در مسیر نابودی است و هر که در خود رشد و پیشرفتی احساس نکند، به عقب خواهد گرایید و هر که عقب گرد کند، مرگ برای او از زندگی بهتر است (صدوق، ۱۴۰۳: ۳۴۲).

دوم. شناخت راه و شیوه حرکت در جهت هدف؛ زیرا بدون شناخت الگویی درست که فعالیت‌ها طبق آن سامان یابد، دوباره کاری، مصرف بی‌جهت دارایی‌ها، چه بسا دور شدن از مقصد را به دنبال خواهد داشت. به همین دلیل امام علی علیه السلام به جناب کمیل فرمود:

مَا مِنْ حَرَكَةٍ إِلَّا وَ أَنْتَ مُحْتَجٌّ فِيهَا إِلَى مَعْرِفَةٍ؛ هیچ حرکتی نیست جز این‌که در آن به معرفت و شناخت نیازمندی (حرانی، ۱۴۰۴: ۱۷۱).

این سخن حاکی از آن است که اگر ملت بزرگ و دولتمردان آن با انقلاب اسلامی خویش به سمت اهداف بلندی در حرکت هستند، باید الگو و شیوه حرکت خود را شناسایی کنند تا به فرموده مقام معظم رهبری که در باب ضرورت تدوین الگوی اسلامی پیشرفت ایراد فرمودند: بدانند دنبال چه هستیم و به کجا می‌خواهیم برسیم و بخش‌های گوناگون نظام بدانند چه کار باید بکنند (دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۶/۲/۲۵).

توجه ویژه مقام معظم رهبری در سال‌های اخیر بر تحقق علمی و سپس عملی الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی بدان دلیل است که ما با وجود شعارها و آرمان‌های بلندی که از ابتدای نهضت و انقلاب اسلامی داشته‌ایم؛ در زمینه‌های مختلف و از جمله مقوله فرهنگ که موضوع اصلی این نوشتار است، به سردرگمی و موازی کاری و تناقض در سیاست‌ها و اقدامات دچار شده‌ایم و این امر، معلول نداشتن یک الگوی جامع در سطح سیاست‌های کلان کشور بوده است. ایشان در همین زمینه فرمودند:

بدون نقشه جامع، به سردرگمی دچار خواهیم شد؛ همچنان که در طول این سی

سال، به حرکت‌های هفت و هشتی، بی‌هدف و زیگزاگ مبتلا بودیم و به این در و آن در زدیم. گاهی یک حرکتی را انجام دادیم، بعد گاهی ضد آن حرکت و متناقض با آن را - هم در زمینه فرهنگ، هم در زمینه اقتصاد و در زمینه‌های گوناگون - انجام دادیم! این به خاطر این است که یک نقشه جامع وجود نداشته است (نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع الگوی اسلامی - ایرانی - پیشرفت، ۱۳۸۹/۹/۱۰)؛

با این حساب تلاش برای تهیه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تلاش برای دستیابی به الگویی جامع بوده که هدف و جهت همه امور کشور و در واقع ریل‌گذاری برای مدیریت همه فعالیت‌ها در جهت دستیابی به آرمان‌های مقدس انقلاب اسلامی است و معلوم است که این الگو و نقشه جامع جایگاه ویژه‌ای در نظام اسلامی خواهد داشت؛ از همین روست که رهبر معظم انقلاب در اهمیت جایگاه آن نمودند:

اگر ما توانستیم به حول و قوه‌الاهی، در یک فرایند معقول، به الگوی توسعه اسلامی - ایرانی پیشرفت دست پیدا کنیم، این یک سند بالادستی خواهد بود نسبت به همه اسناد برنامه‌ای کشور و چشم‌انداز کشور و سیاست‌گذاری‌های کشور (همان).

بنابر آنچه بیان گردید می‌توان چنین ادعا کرد که فلسفه اصلی تدوین الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی دستیابی به اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی است و حال که چنین است بجاست مروری بر این آرمان‌ها و اهداف مقدس داشته باشیم و آن‌گاه نسبت مهدویت و انتظار موعود را با آن بررسی کنیم.

اهداف الگوی پیشرفت اسلامی و آرمان‌های انقلاب اسلامی از منظر مقام معظم رهبری

درخواست دستیابی به آمال و آرزوها یکی از نکات اساسی فراوان در ادعیه ماست که فرمودند:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَتَقَبَّلْ مِنَّا الْأَعْمَالَ وَبَلِّغْنَا بِرَحْمَتِكَ جَمِيعَ الْأَمَالِ؛ خداوند! بر محمد و آل محمد دروست فرست و اعمالمان را بپذیر و ما را به آرزوهایمان برسان! (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۹۹: ۱۹۴).

اصولاً آرمان هر فرد و جامعه‌ای، انگیزه حرکت و فعالیت آن‌هاست و مقام معظم رهبری در این زمینه فرمودند:

بدون آرمان، نه می‌شود درست زندگی کرد و نه تلاش انسان، منضبط خواهد بود. باید آرمان و خط روشن و افق واضحی در مقابل وجود داشته باشد که به انسان جهت بدهد؛ (دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های استان کرمان ۱۳۸۴/۲/۱۹) حتی به جرأت می‌توان گفت که آرمان‌ها برای افراد و جامعه هویت سازند. از همین روست که «آرمان‌گرایی در اسلام و گرایش به سمت قلعه‌ها و اوج‌ها و آرمان‌ها، یک چیز قطعی و حتمی است» (دیدار با اعضای شورای فرهنگی، اجتماعی زنان، ۱۳۹۹/۱۰/۶).

این آرمان‌ها گاهی فردی و گاهی اجتماعی است. در بعضی اوقات هدفی که انسان برای زندگی خود انتخاب می‌کند، هدفی است کوچک و تنها در حوزه مسائل شخصی خودش و تمام سعی و تلاش برای رسیدن به آن است که نتیجه آن نیز در پایان زندگی جز حسرت نیست؛ لکن در بعضی دیگر از انسان‌ها گاهی این هدف خارج از منافع شخصی و برای دیگران است در این باره معظم له فرمودند:

در این نوع زندگی، هرچه می‌گذرد انسان احساس می‌کند که عمرش تلف نشده است؛ چون برای یک هدف عالی زحمت کشیده است. اگر این هدف یک هدف الاهی باشد؛ به بشریت برگردد؛ به آرمان‌های خدایی برگردد؛ به صلاح و خیر بشر برگردد؛ به استقرار عدالت و به مبارزه با ظلم و جور مربوط شود؛ احساس می‌کند که به هدف نزدیک‌تر شده است. در پایان راه هم وقتی به پشت سر خود نگاه می‌کند، می‌بیند فرسنگ‌ها به هدف نزدیک شده است. لذا حسرت ندارد و احساس لذت می‌کند. این، زندگی واقعی است؛ زندگی برای آرمان‌ها و هدف‌های والا (دیدار اعضای نیروی هوایی ارتش در روز نیروی هوایی، ۱۳۷۱/۱۱/۱۹).

این نوع از زندگی برای رسیدن به آرمان‌های والای بشر همان چیزی است که ملت بزرگ ایران از ابتدای قیام تا پیروزی و حتی پس از انقلاب اسلامی به دنبال بوده و هست. این مطلب در سخنان راهبران انقلاب اسلامی ایران هویدا است؛ چنان که مقام معظم رهبری در این باره فرمودند:

نظام جمهوری اسلامی، راه نوری را در دنیا به روی بشریت باز کرد؛ راه نوری طلب آرمان‌هایی که همیشه بشر مشتاق و تشنه آن‌ها بوده است و همیشه قدرتمندان

مانع شده‌اند که دست بشر به آن‌ها برسد. از دیرباز تا امروز، بشریت آرمان عدالت، انصاف و برابری بین انسان‌ها و برجیده شدن بساط زورگویی از سطوح مختلف زندگی مردم را در دل پرورانده است؛ اما این آرمان در کم‌تر برهه‌ای از زمان محقق شده است» (دانشگاه افسری امام علی علیه السلام، ۱۳۸۰/۹/۳).

از مجموعه آنچه به اختصار بیان شد این مطلب کلیدی به دست می‌آید که گستره و افق فعالیت انقلاب اسلامی به ایران محدود نیست و تمام انسان‌ها را زیر پوشش خود قرار می‌دهد؛ کما این که حضرت آیت الله خامنه‌ای در این خصوص به صراحت فرمودند:

ما رسالت داریم. ایران اسلامی، ایران مسلمان، رسالتی بیش از این حرف‌ها دارد. نه این که قصد جهان‌گشایی و تصرف داشته باشیم - ابداً و اصلاً - اصلاً در ذهن آن کسی که مسلمان باشد، وارد نمی‌شود که بخواهد جهان‌گشایی کند؛ بلکه مسئله، مسئله رسالت در مقابل بشریت است» (دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳).

این نکته خود یکی از مبانی مهم ورود به بحث و بررسی مناسبات انتظار ظهور با آرمان‌های انقلاب اسلامی محسوب می‌شود و تأثیر شگرف آن در تدوین الگوی اسلامی پیشرفت به شمار می‌آید.

حال که جایگاه آرمان‌های انقلاب اسلامی به عنوان افق تدوین الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی مشخص شد، برخی از اهداف کلان الگوی اسلامی پیشرفت را از نگاه رهبر انقلاب به نظاره می‌نشینیم:

۱. رشد و تعالی همه انسان‌ها

به تصریح امام خمینی رحمته الله علیه و حضرت آیت الله خامنه‌ای به عنوان رهبران انقلاب اسلامی، بلندترین قله‌ای که حکومت اسلامی و سیاست‌های کلانش به دنبال آن است کمال انسان است. رهبر انقلاب فرمود:

پیشرفت کشور و تحولی که به پیشرفت منتهی می‌شود، باید طوری برنامه‌ریزی و ترتیب داده شود که انسان بتواند در آن به رشد و تعالی برسد؛ انسان در آن تحقیر نشود. هدف، انتفاع انسانیت است، نه طبقه‌ای از انسان، حتی نه انسان

ایرانی. پیشرفتی که ما می‌خواهیم بر اساس اسلام و با تفکر اسلامی معنا کنیم، فقط برای انسان ایرانی سودمند نیست، چه برسد بگوییم برای طبقه‌ای خاص. این پیشرفت، برای کل بشریت و برای انسانیت است (در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، ۸۶/۲/۲۵).

البته واضح است که در مسیر پیشرفت به سوی آن قله بلند باید اهداف متوسط را شناسایی و آن‌ها را فتح کرد؛ زیرا:

گرچه اسلام نهضت و حرکت معنوی و اخلاقی بود و هدف اعلاهی اسلام عبارت است از ساخت انسان متکامل و منطبق با طراز اسلامی، لکن بدون شک پیشرفت علم و پیشرفت و اعتلای اقتصادی جزو هدف‌های اسلامی است» (دیدار با اقتصاددانان شرکت‌کننده در اجلاس بانک توسعه اسلامی، ۱۳۸۳/۶/۲۵).

۲. ایجاد یک تمدن الگو برای جهانیان

یکی از اهدافی که در تهیه الگوی پیشرفت در نظر مقام معظم رهبری مطرح شده است، تحقق تمدنی الگو و نمونه برای انسان بحران زده کنونی است که از انواع مشکلات اخلاقی، اقتصادی، امنیتی و غیره رنج می‌برد و به دنبال راه نجاتی می‌گردد. ایشان در سخنانی به مناسبت آغاز سال ۱۳۷۳ فرمود:

ما در حال پیشرفت و سازندگی و در حال بنای یک تمدن هستیم. من این را می‌خواهم به شما بگویم: مسئله ما این نیست که زندگی خودمان را نجات دهیم و گلیم خودمان را از آب بکشیم. مسئله این است که ملت ایران - همچنان که شأن اوست - در حال پدید آوردن یک تمدن است (سخنان مقام معظم رهبری در آغاز سال نو، ۱۳۷۳/۱/۱).

بدون تردید چنین هدفی در تدوین الگوی پیشرفت را باید در جهت همان اهداف انقلاب اسلامی مطرح شده توسط ایشان ارزیابی کرد؛ زیرا:

ما اگر پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی بگیریم - بالاخره یک مصداق عینی و خارجی برای پیشرفت با مفهوم اسلامی وجود دارد؛ اینجور بگوییم که هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی است (دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

۳. به دست آوردن قدرت بین المللی برای ترویج اسلام

یکی دیگر از اهدافی که از طرح الگوی پیشرفت وجود دارد، آن است که ما برای این که بتوانیم ارزش‌های انقلاب اسلامی را که همان ارزش‌های اسلامی است، در جهان گسترش دهیم و بشر را از جهالت و غفلت و ظلم ظالمان و مستکبران جهانی برهانیم، به قدرت نیاز داریم؛ زیرا: اگر مقتدر نباشیم، مقتدران عالم بر روی ما اثر می‌گذارند؛ مجالی باقی نمی‌ماند تا ما بخواهیم حتی روی همسایگان خودمان یا هم‌کیشان خودمان تأثیر بگذاریم؛ چه برسد بر روی کل بشریت. پس باید قدرت پیدا کرد (دو دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳). با همین منطق است که می‌توانیم ادعا کنیم تدوین و عمل به الگوی پیشرفت مطلوب، این قدرت را به ما خواهد داد: ما امروز در سطح جهان باید کاری کنیم که عمل اسلامی و خواست اسلامی در کشور ما، با برجستگی در مقابل چشم ملت‌ها قرار بگیرد. می‌بینید که در این کشورهای مسلمان که جبهه‌های اسلامی و جناح‌های اسلامی، احساسات خودشان را بروز می‌دهند، دشمنان اسلام چه حساسیتی نشان می‌دهند و چه طور از همه وسایل برای سرکوب این احساسات استفاده می‌کنند. طرفداران اسلام بایستی بتوانند اسلام را در چشم آن‌ها آن‌چنان شیرین و پُر جاذبه نشان بدهند که احساسات آن‌ها هرگز به سردی نگراید و این امید در دل آن‌ها باقی بماند؛ و این نمی‌شود، مگر این که جامعه ما از لحاظ مادی، از لحاظ معنوی، از لحاظ نظم، از لحاظ امنیت، از لحاظ تلاش‌های اجتماعی و از لحاظ همه اندازه‌ها و میزان‌هایی که در یک جامعه پیشرفته مورد نظر است، پیشگام باشد» (دیدار با فرماندهان و مسئولان سازمان عقیدتی، سیاسی نواهی مختلف نیروی انتظامی در سراسر کشور، ۱۳۸۸/۱۱/۲).

بنابراین، تدوین عالمانه الگوی اسلامی پیشرفت و تلاش مجاهدانه برای تحقق آن، زمینه‌سازی تمدن نوین اسلامی و قدرتمند شدن ما برای ترویج دین سعادت بخش اسلام است.

جایگاه‌شناسی انتظار موعود در الگوی اسلامی پیشرفت از نظر گاه‌مقام معظم رهبری

از ابتدای نهضت حضرت امام خمینی علیه السلام همیشه مردم جایگاه ویژه‌ای در اندیشه ایشان و سپس در نگاه خلف صالح ایشان داشته‌اند و به همین امر «جمهوریت» یکی از ارکان نظام

اسلامی است؛ اما در مقوله تعیین آرمان‌های انقلاب اسلامی، این اسلام است که تعیین‌کننده اهداف و آرمان‌های انقلاب است. رهبر معظم انقلاب در این باره فرمودند:

جمهوری اسلامی را انقلاب در مقابل ما گذاشت. ما فهمیدیم دو چیز معتبر است: یکی این که باید مردم تصمیم بگیرند و انتخاب کنند و حرکت کنند؛ این، جمهوری است. یکی این که هدف‌ها و آرمان‌های این انتخاب و این حرکت را اسلام باید برای ما ترسیم کند (دیدار جوانان، اساتید، معلمان و دانشجویان دانشگاه‌های استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۷).

دقیقاً همین نکته را می‌توان در تبیین رهبر انقلاب از الگوی پیشرفت اسلامی- ایرانی و در لحاظ کردن قید «اسلامی» مشاهده کرد. با این توضیح این سؤال مطرح است: آرمانی که اسلام برای بشر و برخاسته از فطرت آدمی مطرح می‌کند و باید مورد نظر تدوین‌گران الگوی اسلامی پیشرفت قرار گیرد، چیست و آیا آن- به شهادت قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم‌السلام- غیر از مهدویت و حکومت عدالت‌گستر مهدوی در سراسر گیتی است؟ بنابراین، در یک نگاه تطبیقی بین آرمان ایرانیان در انقلاب اسلامی و اهداف الگوی پیشرفت با آرمان اسلام، مصداق کامل چنین آرمانی را باید در مهدویت و انتظار حکومت موعود که جهان را سرشار از عدالت و معنویت و محبت و پیراسته از ظلم و مادی‌گرایی و ستم می‌سازد، به نظاره نشست و جالب توجه این که بارها در بیانات رهبر انقلاب به این مطلب تصریح شده است. به عنوان نمونه ایشان فرمودند:

شعارهایی که امام زمان - علیه الصلوة والسلام و عجل الله تعالی فرجه - بر سر دست خواهد گرفت و عمل خواهد کرد؛ امروز شعارهای مردم ما است، شعارهای یک کشور و یک دولت است. این خودش یک گام بسیار بلندی، به سوی اهداف امام زمان علیه‌السلام است (سالروز میلاد امام زمان علیه‌السلام، ۱۳۷۹/۸/۲۲).

شاخصه‌های رویکرد حضرت آیت الله خامنه‌ای به اندیشه انتظار موعود

حال که ارتباط آرمان‌های انقلاب اسلامی- که در تدوین الگوی اسلامی پیشرفت باید مورد نظر قرار گیرد- با مقوله مهدویت روشن شد، به جاست که نگاهی مختصر نیز به

اندیشه‌های مهدوی مقام معظم رهبری بیندازیم؛ زیرا یکی از مقولاتی که در زمینه تدوین الگوی پیشرفت طبق اندیشه مهدوی رهبر معظم انقلاب باید مورد توجه قرار گیرد، دقت در جایگاه کلیدی انتظار فرج و مفهوم صحیح آن است.

۱. مفهوم و جایگاه انتظار موعود در اندیشه رهبر معظم انقلاب

در نظر معظم له انتظار فرج:

یعنی کمر بسته بودن، آماده بودن، خود را از همه جهت برای آن هدفی که امام زمان - علیه الصلاة والسلام - برای آن هدف قیام خواهد کرد، آماده کردن (دیدار اقشار مختلف مردم در روز نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷)، و این انتظار یک عمل است، یک آماده‌سازی است، یک تقویت انگیزه در دل و درون است، یک نشاط و تحرک و پویایی است در همه زمینه‌ها (دیدار قشرهای مختلف مردم به مناسبت نیمه شعبان، ۱۳۸۴/۶/۲۹).

بدیهی است چنین انتظاری گنجی بزرگ در مناسبات فردی و اجتماعی محسوب می‌شود: اعتقاد به قضیه مهدی و موضوع ظهور و فرج و انتظار، گنجینه عظیمی است که ملت‌ها می‌توانند از آن بهره‌های فراوانی ببرند... عقیده به امام زمان، هم در باطن فرد، هم در حرکت اجتماع و هم در حال و آینده، چنین تأثیر عظیمی دارد. این را باید قدر دانست (در جمع مختلف مردم در روز میلاد پربرکت حضرت ولی عصر علیه السلام، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).

علاوه بر آن، انتظار در اندیشه ایشان چنان جایگاه رفیعی دارد که حل مشکلات جهان اسلام را در گرو جاری یافتن انتظار حقیقی دانسته و در سخنی می‌گویند:

مسئله انتظار هم که جزء لاینفک مسئله مهدویت است، از آن کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است (دیدار اساتید و فارغ‌التحصیلان مرکز تخصصی مهدویت، ۱۳۹۰/۴/۱۸).

ایشان در یکی از سخنرانی‌هایشان پس از آن که انتظار حقیقی را توضیح داده و آن را با

تلاش و مجاهدت برای محو ظلم و ظالم مقارن می‌دانند؛^۱ در تحلیلی، جهان معاصر را تشنه انتظاری که ملت ایران به پشتوانه آن انقلاب کرد، دانسته و ابراز داشتند:

ما ملت ایران باید به این معنای انتظار، بیش از گذشته تکیه کنیم؛ چون دنیای بشری، به انتظاری که ما داریم، محتاج است. این امیدی که در دل ملت ایران وجود داشت و در سایه آن توانست این کارهای بزرگ را انجام بدهد، ملت‌های ضعیف و مظلوم دنیا، امروز به این امید احتیاج دارند (سالروز میلاد امام عصر^{علیه‌السلام}، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).

شناخت مقوله انتظار موعود با چنین جایگاه و کارکردهای فوق‌العاده‌ای در زندگی فردی و اجتماعی، هر مسلمان منصفی را به تأمل در این زمینه و شکل دهی زندگی بر محور آن وادار می‌کند و هم‌نوا با رهبر انقلاب چنین گواهی می‌دهد:

ما که منتظر امام زمان هستیم، باید در جهتی که حکومت امام زمان - علیه‌آلاف التحیه والثناء و عجل‌الله‌تعالی فرجه - تشکیل خواهد شد، زندگی امروز را در همان جهت بسازیم و بنا کنیم. البته، ما کوچک‌تر از آن هستیم که بتوانیم آن گونه بنایی را که اولیای الهی ساختند یا خواهند ساخت، بنا کنیم؛ اما باید در آن جهت تلاش و کار کنیم» (دیدار مسئولان و قشرهای مختلف مردم، ۱۳۶۸/۱۲/۲۶).

۱. «ما ملتی منتظر هستیم؛ ملتی که به امید پیشرفت و موفقیت، اقدام و تلاش و انقلاب کرد و موفق شد. ما امروز برای انتظار، باید باب بخصوصی در زندگی خود باز کنیم. حقیقتاً ملت ما باید روح انتظار را به تمام معنا در خود زنده کند. ما منتظریم، یعنی این امید را داریم که با تلاش و مجاهدت و پیگیری، این دنیایی که به وسیله دشمنان خدا و شیاطین، از ظلمات جور و طغیان و ضعیف‌کشی و نکبت حاکمیت ستمگران و قلدان و زورگویان پُر شده است، در سایه تلاش و فعالیت بی‌وقفه ما، یک روز به جهانی تبدیل خواهد شد که در آن، انسانیت و ارزش‌های انسانی محترم است و ستمگر و زورگو و ظالم و قلدر و متجاوز به حقوق انسان‌ها، فرصت و جایی برای اقدام و انجام خواسته و هوا و هوس خود، پیدا نخواهد کرد. این روشنایی، در دیدگاه ما نسبت به آینده وجود دارد»؛ در سالروز میلاد امام عصر^{علیه‌السلام}، ۱۳۶۹ / ۱۲ / ۱۱.

با این بیان آیا بی‌توجهی به این عنصر مهم در تدوین الگوی پیشرفت، به حرکت عظیم انقلاب اسلامی و آرمان‌های بلند آن جفا نیست؟

۲. عنایت مقام معظم رهبری به عنصر «انتظار» در مقوله «پیشرفت»

بی‌تردید همه ما خواستار پیشرفت خود و جامعه اسلامی هستیم؛ اما نباید آرمان‌های اصیل اسلام و انقلاب اسلامی در تفسیر و هدف‌گذاری الگوی پیشرفت مورد غفلت واقع شود. مقام معظم رهبری نیز بارها در سخنان خود در تبیین مقوله پیشرفت، عنصر انتظار را در کنار آن قرار داده و ضمن آن که امید را عامل بزرگ پیشرفت ایرانیان معرفی کردند، این امید اصیل را منشأ گرفته از انتظار حکومت عدل مهدوی دانسته و فرمودند:

ما ملتی منتظر هستیم؛ ملتی که به امید پیشرفت و موفقیت، اقدام و تلاش و انقلاب کرد و موفق شد (در سالروز و میلاد امام عصر علیه السلام، ۱۳۶۹/۱۲/۱)؛ و این گونه در حرکت انقلاب، مهدویت و انتظار موعود را جزء جدایی‌ناپذیر آن معرفی کردند. ایشان حرکت به سوی ظهور امام زمان علیه السلام را از آغاز انقلاب بن‌مایه اصلی پیشرفت شمرده و در تحلیل دقیق فرمودند:

امام زمان علیه السلام، رمز عدالت و مظهر قسط الاهی در روی زمین است. به همین جهت است که همه بشریت، به شکلی انتظار ظهور آن حضرت را می‌کشند... وقتی ملت ما، قبل از پیروزی انقلاب به مبارزات مشغول بودند، احساسشان این بود که در جهت پیشرفت به سمت آرمان بشریت حرکت می‌کنند. بعد از پیروزی انقلاب هم احساس ملت ایران این است که هر حرکت و هر اقدامی؛ هر مبارزه‌ای که کردیم و هر رنجی که تحمل نمودیم، در جهت مقصودی است که میان آحاد بشر و همه اهل معرفت مشترک است. مقصود، استقرار عدالت، و هدف، رسیدن به عدل برای بشر است (دیدار مهمانان خارجی دهه فجر و قشرهای مختلف مردم در روز نیمه‌شعبان، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸).

البته برای آن که احیاناً در مقوله انتظار فرج برداشت‌های سلیقه‌ای غالب نگردد، در توضیح

این موضوع چنین بیان کردند:

انتظار فرج... یعنی، انتظار حاکمیت قرآن و اسلام. شما به آنچه فعلاً جهان در آن قرار دارد، قانع نیستید. حتی به همین پیشرفتی هم که با انقلاب اسلامی به

دست آوردید، قانع نیستید. می‌خواهید باز هم به حاکمیت قرآن و اسلام، نزدیک‌تر بشوید (خطبه نماز جمعه، ۱۳۶۰/۳/۲۹).

بدیهی است با این بیان، هدف اصلی از پیشرفت باید سیطره اوامر و قوانین الهی و نه مکاتب خود ساخته ناقص بشری باشد. نهایت آن که این همه تأکید بر مقوله مهدویت از جانب رهبر معظم انقلاب و تأثیر شگرف آن بر پیشرفت ایران-اسلامی، ایشان را بر آن داشت که بر ارتباط مستمر با امام زمان علیه السلام و نقش آن بر مقوله پیشرفت بارها اصرار ورزند: هرچه دل‌ها با مقوله مهدویت آشنا شود و انس پیدا کند و حضور آن بزرگوار برای ما، ما مردمی که در دوران غیبت هستیم، محسوس‌تر شود و بیش‌تر حس کنیم و رابطه بیش‌تر داشته باشیم. این برای دنیای ما و برای پیشرفت ما به سمت آن اهداف بهتر خواهد بود (دیدار اساتید و فارغ‌التحصیلان مرکز تخصصی مهدویت ۱۳۹۰/۴/۱۸).

۳. تصریحات حضرت آیت الله خامنه‌ای درباره جایگاه مهدویت در تدوین الگوی پیشرفت

علاوه بر آنچه تاکنون درباره ارتباط الگوی پیشرفت و مهدویت به صورت تلویحی بیان شد، در برخی از سخنان مقام معظم رهبری به صراحت می‌توان از جایگاه محوری و هدف‌غایی بودن مهدویت و انتظار موعود در الگوی پیشرفت خبر داد. برای نمونه ایشان در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی که اتفاقاً در موضوع «الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت» بوده، بر عنصر معنویت که اتفاقاً یکی از اهداف اصلی حکومت مهدوی است تکیه کرده و فرمودند:

...عرصه چهارم که از همه این‌ها مهم‌تر است و روح همه این‌هاست، پیشرفت در عرصه معنویت است. ما بایستی این الگو را جوری تنظیم کنیم که نتیجه آن این باشد که جامعه ایرانی ما به سمت معنویت بیش‌تر پیش برود. البته این در جای خود برای ما روشن است، شاید برای خیلی از حضار محترم هم روشن است؛ اما باید برای همه روشن شود که معنویت نه با علم، نه با سیاست، نه با آزادی، نه با عرصه‌های دیگر، هیچ منافاتی ندارد؛ بلکه معنویت روح همه این‌هاست...دنیایی که در آن علم همراه با معنویت، تمدن همراه با معنویت، ثروت همراه با معنویت، این دنیا دنیای انسانی خواهد بود. البته

نمونه کامل این دنیا در دوران ظهور حضرت بقیت اللّٰه - ارواحنا فداه - اتفاق خواهد افتاد... (نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، ۱۳۸۹/۹/۱۰).

مطلب دیگری که در این زمینه حائز اهمیت است آن که شعار اصلی حکومت مهدوی که در آیات و روایات بسیاری به آن تصریح شده، عدالت است؛ کما این که رسول اعظم ﷺ فرمود: **إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ إِمَامُ أُمَّتِي وَ خَلِيفَتِي عَلَيْهَا مِنْ بَعْدِي وَ مِنْ وَ لَدِهِ الْقَائِمُ الْمُنْتَظَرُ الَّذِي يَمْلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ عَدْلًا وَ قِسْطًا كَمَا مَلَأَتْ جُورًا وَ ظُلْمًا؛** علی بن ابی طالب پس از من امام امت و خلیفه من بر آن‌ها خواهد بود و قائم منتظری که زمین را از عدل و داد پر کند؛ همان گونه که پر از ظلم و جور شده باشد؛ از فرزندان اوست (صدوق، ۱۳۹۶: ۲۲۸).

حضرت آیت الله خامنه‌ای نیز در توضیح این قضیه می‌فرماید:

در تمام آثار دینی که شما نگاه می‌کنید، هدف و غایت برای حرکت جامعه اسلامی، تشکیل جامعه عادلانه است. راجع به امام زمان این همه اثر هست و در اغلب این‌ها گفته می‌شود که آن بزرگوار تشریف بیاورند تا این که جهان را پر از عدل کنند. بیش از آنچه گفته شده پُر از دین حق کنند گفته شده پُر از عدالت کنند یعنی آنچه در درجه اول مطرح است، عدالت است که باید انجام گیرد (دیدار با هیأت دولت، ۱۳۷۲/۹/۳).

در دومین نشست راهبردی نیز که با موضوع «عدالت» و به منظور تهیه الگوی پیشرفت برگزار شد؛ مقام معظم رهبری بر این موضوع و نیز ارتباط آن با مهدویت توجه کرده و فرمودند:

اولاً به شهادت قرآن، ادیان هدف خودشان را عدالت قرار دادند:

لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الكتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط...البته تصریحات دیگری هم در آیات قرآن هست که به سایر اهداف ارسال رسل اشاره می‌کند، که این‌ها با یکدیگر قابل جمع است. پس هدف شد عدالت. هدف نظام‌سازی، هدف تمدن‌ها، هدف حرکت بشر در محیط جامعه، شد عدالت. در هیچ مکتب دیگری این وجود ندارد؛ این مخصوص ادیان است....

نکته سوم این که همه ادیان متفقند در این که پایان این حرکت عظیم تاریخی، یک پایان امید به عدل است. یعنی قاطعاً می‌گویند که یک دورانی خواهد آمد که دوران عدل خواهد بود (بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی؛ موضوع عدالت، ۱۳۹۰/۲/۲۷).

این امر یعنی آن که در حین هدف قرار دادن مهدویت در تدوین الگوی پیشرفت؛ باید به یکی دیگر از عناصر مهدویت، یعنی عدالت نیز، باید به صورت جدی و در همه سطوح توجه داشت.

کارکردهای انتظار ظهور در مدل اسلامی پیشرفت از دیدگاه مقام معظم رهبری

بی‌شک یکی از اهداف کلان تدوین و اجرای الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی مورد توجه قرار گرفتن و الگو شدن ایران اسلامی در عرصه بین‌الملل است؛ اما نباید مطلب را به همین جا ختم کرد و این هدف غایی ما نیست. هدف نهایی از الگو شدن نظام اسلامی ایران، تمهیدی بر ایجاد تمدن بزرگ و نوین اسلامی است که تحقق کامل آن در عصر ظهور حضرت ولی عصر علیه السلام است:

کسانی که در گذشته‌ای نه‌چندان دور آیه یأس می‌خواندند و نه تنها اسلام و مسلمین، بلکه اساس معنویت و دینداری را در برابر هجوم تمدن غرب، از دست‌رفته می‌پنداشتند؛ امروز سر بر افراشتن اسلام و تجدید حیات قرآن و اسلام و متقابلاً ضعف و زوال تدریجی آن مهاجمان را به چشم می‌بینند و با زبان و دل تصدیق می‌کنند. من با اطمینان کامل می‌گویم: این هنوز آغاز کار است، و تحقق کامل وعده الهی یعنی پیروزی حق بر باطل و بازسازی امت قرآن و تمدن نوین اسلامی در راه است:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لِيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يُعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ^۱ (پیام رهبر معظم انقلاب به کنگره عظیم حج، ۱۳۸۷/۹/۱۷).

۱. خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند وعده کرده که شما را در این سرزمین جانشین دیگران کند؛ آن چنان که اسلاف و گذشتگان آنان را جانشین کرد، و

مقام معظم رهبری در بیانی دیگر و پس از آن که جوهر مقاومت و ایستادگی ملت ایران را مورد ستایش قرار داده و آن را عامل نفوذناپذیری ایرانیان معرفی؛ به صراحت اعلام می‌کند: با ملتی که ایستاده و به نیروی خود تکیه کرده است، هیچ کاری نمی‌توانند بکنند. همه راه‌ها به روی آن‌ها بسته است. اگر سخت‌گیری کنند، آن‌ها ضرر می‌کنند. اگر فشار وارد بیاورند، آن‌ها ضرر می‌کنند. اگر حمله کنند، آن‌ها ضرر می‌کنند؛ چون جوهر ایستادگی و مقاومت در یک ملت، جوهر نفیس و گران قدری است. با همین جوهر است که ملت ایران به فضل پروردگار، با هدایت الاهی با کمک‌های معنوی غیبی و با ادعیه زاکیه و هدایت‌های معنوی ولی الله الاعظم - ارواحنا فداه - خواهد توانست تمدن اسلامی را بار دیگر در عالم سربلند کند و کاخ باعظمت تمدن اسلامی را برافراشته نماید. این، آینده قطعی شماسست (دیدار با ایثارگران انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶/۵/۲۹).

به راستی آیا مسئولان و متولیان تدوین الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی مخاطب این سخنان مهم نیستند؟!

در تبیین رابطه منطقی بین تدوین الگوی پیشرفت برای تحقق تمدن اسلامی و ظهور مدینه و حکومت متمدن مهدوی را توضیح دهیم، باید گفت: همان گونه که بارها در متون پژوهشی مربوط به مباحث ظهور بیان شد، تحقق ظهور امام موعود علیه السلام علاوه بر مشیت الاهی به زمینه‌های مردمی وابسته است که از جمله آن‌ها رغبت عمومی به حکومت عدل مهدوی است؛ به گونه‌ای که نوع جهانیان در مقابل فرمان امام زمان علیه السلام سر تعظیم فرود آورده و ولایت ایشان را بپذیرد. این نکته در ادعیه مهدوی با عباراتی چون:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغَبُ إِلَيْكَ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ تُعَزِّزُ بِهَا الْأِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ تُذِلُّ بِهَا النُّفَاقَ وَ أَهْلَهُ؛
بار خدایا! مشتاقانه مسألت داریم که دولتی با شکوه برانگیزی که اسلام و اسلامیان را عزت بخشی و نفاق و منافقین را به خاک ذلت کشی (کافی، ۱۳۹۵، ج ۲: ۴۲۴)؛ بیان شده و بدیهی

....

نیز دینشان را، دینی که برای ایشان پسندیده استقرار دهد و از پی ترسی که داشتند امنیت روزی‌شان فرماید تا مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نکنند و هر کس پس از این کافر شود، آنان خود عصیان‌پیشگانند.

است با وجود سرخوردگی جهانیان از مکاتب موجود، ایجاد حکومت عدل اسلامی و پس از آن تمدن نوین اسلامی، ولو در مقیاس کوچک جغرافیایی شوق و رغبت جهانی را به دولت موعود موجب خواهد شد.

با این توضیح هر چند سخن از تأثیر فرهنگ انتظار از یک مقاله بسیار فراتر است؛ این فرهنگ در تدوین الگوی پیشرفت با هدف احیای تمدن اسلامی، آثار و کارکردهای فراوانی خواهد داشت که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. پرهیز از الگوی غربی در تدوین الگوی پیشرفت اسلامی، لازمه فرهنگ انتظار:

از جمله نکات مهمی که همه اندیشمندان منتظر و علاقه‌مندان به پیشرفت ایران اسلامی در تدوین الگوی پیشرفت باید در نظر بگیرند، دوری جستن از الگوی برخاسته از مبانی مادی‌گرایی غربی است و این همان مطلب مهمی است که علاوه بر آن که رهبری معظم انقلاب در قید «اسلامی» این طرح ملی لحاظ کردند؛ به این ملازمه نیز توجه داده و فرمودند: ما وقتی می‌گوییم منتظر امام زمان هستیم، بیش‌ترین خصوصیتی که برای امام زمان ذکر می‌کنیم، این است که یملاً الله به الارض قسطاً و عدلاً؛ نمی‌گوییم: «یملاً الله دیناً و صلاة و صوماً». باینکه آن هم هست و قسط و عدل در چارچوب دین، بهترین و بیش‌ترین تحقق را پیدا می‌کند؛ لیکن معلوم می‌شود که این عدل، یک مصرع بلند درخواست‌های انسان است و اگر این روشی که الآن بعضی‌ها غافلانه دنبال می‌کنند و آن، الگو گرفتن از زندگی غربی است، رواج پیدا کند؛ روز به روز این حالت بدتر خواهد شد (جلسه پرسش و پاسخ با مدیران مسئول و سردبیران نشریات دانشجویی، ۱۳۷۷/۱۲/۴).

۲. انتظار و نقش امید در تدوین و اجرای الگوی پیشرفت

امید به مثابه خون جاری در رگ فرد و جامعه بوده و عامل تلاش و تحرک است و بدون آن، حرکت مؤثری شکل نخواهد گرفت. به همین دلیل فراهم کردن عوامل امیدآفرین همواره از لوازم موفقیت و پیشرفت محسوب می‌شود. جالب توجه این‌که بدانیم برخی از آموزه‌های دینی به همین امر حیاتی اختصاص دارد و مهدویت و انتظار از مهم‌ترین این آموزه‌ها هستند.

عنصر امید یکی از شاخصه‌های بسیار مهم انتظار در منظر مقام معظم رهبری است که برخاسته از روایات می‌باشد:

دو نقطه برجسته‌ای که در انتظار ما و جشن‌گیری ما برای نیمه شعبان وجود دارد، یکی مسئله امیدزایی است که نوید این ولادت و آینده‌ای که بر اثر این ولادت، دنیای بشر در انتظار آن است، خود این امیدزاست... (دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت به مناسبت هفته دولت و در آستانه نیمه شعبان، ۱۳۸۶/۶/۴).

نکته مهم این‌که این عنصر نباید در حد مباحث تئوری و غیرکاربردی باقی بماند؛ زیرا همین انتظار امیدزا هم در تهیه الگوی پیشرفت اسلامی- ایرانی و هم عمل به آن پس از تدوینش سهم بسزایی دارد. توضیح آن‌که با توجه به شرایط فعلی جهان و جنگ و فساد و ترویج مکاتب و اندیشه‌های الحادی و غفلت فراگیر، بسیاری از اندیشمندان دنیا از اصلاح امور بشر ناامیدند؛ اما در اندیشه مقام معظم رهبری برای منتظران موعود این ناامیدی معنا ندارد:

مجموعه بزرگی از نخبگان که سررشته کار در دنیا در دست آن‌هاست، اسیر یأس و ناامیدی‌اند و این یأس و ناامیدی را به ملت‌های خود سرریز می‌کنند و آن‌ها را از این‌که بتوان نقشه ظالمانه و شیطانی امروز دنیا را عوض کرد، مأیوس می‌کنند. بدیهی است که انسان‌های مأیوس نمی‌توانند هیچ حرکتی در راه اصلاح انجام دهند. آن چیزی که انسان‌ها را وادار به کار و حرکت می‌کند، نور و نیروی امید است. اعتقاد به مهدی موعود، دل‌ها را سرشار از نور امید می‌کند. برای ما که معتقد به آینده حتمی ظهور مهدی موعود^{علیه السلام} هستیم. این یأسی که گریبان‌گیر بسیاری از نخبگان دنیاست، بی‌معناست. ما می‌گوییم: نخیر، می‌شود نقشه سیاسی دنیا را عوض کرد. می‌شود با ظلم و مراکز قدرت ظالمانه درگیر شد و در آینده نه فقط این معنا امکان‌پذیر است، بلکه حتمی است (دیدار اқشار مختلف مردم به مناسبت نیمه شعبان در مصالای تهران، ۱۳۸۱/۷/۳۰).

۳. انتظار ظهور و ایجاد بلندهمتی در تدوین الگوی اسلامی پیشرفت

بدون تردید تنها افرادی از عهده ایده‌پردازی در مقوله الگوی پیشرفت بر می‌آیند که از

روح بلند همتی و آرمان‌گرایی برخوردار بوده، به دنبال فتح قله‌های بلند انسانی باشند. یکی از کارکردهای مهدویت در نظرگاه رهبر انقلاب همین ایجاد روحیه بلند همتی است که خود معظم له نیز از مصادیق بارز آن محسوب می‌شوند:

در هدف‌گیری و نشانه‌گرفتن برای دورخیزهای تاریخی، باز مسئله مهدویت نقش دارد. میان آن ملت‌هایی که برای خود آینده‌ای نمی‌بینند و فکر می‌کند که بالآخره موج فساد، دنیا را روزبه‌روز بیش‌تر می‌گیرد. ما هم چند صباحی محض تکلیف، مقاومتی هم می‌کنیم؛ اما آخرش چه؟ و آن ملت‌هایی که می‌دانند این مقاومت، ایجاد یک گام بلند به سمت آن آینده‌ای است که خدای متعال وعده داده که برای بشریت پیش می‌آید، آن هم نه یک وعده مبهم، بلکه یک وعده روشن، فرق هست. رهبر آن ماجرا هم مشخص است که چه کسی است. او، حی و حاضر و زنده است، و دل او، متصل به ملا اعلا و غیب است. ملت‌هایی که به چنین چیزی اعتقاد دارد، ببینید که برای چه اهدافی دورخیز می‌کند و چه‌طور همت‌اش بالا می‌رود (دیدار با اعضای بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه)، ۱۳۸۰/۱۰/۷.

در جایی دیگر ایشان با استفاده از همین کارکرد و نیز شناخت دقیقی که از روحیه آرمان‌گرایی جوانان ایران زمین دارند همه ملت بزرگ ایران را به ایجاد عزم قوی برای رسیدن به چنین آرمان مقدسی تحریک و مورد خطاب قرار دادند:

ملت ایران به فضل پروردگار، با هدایت الهی، با کمک‌های معنوی غیبی و با ادعیه زاکیه و هدایت‌های معنوی ولی الله الاعظم - ارواحنا فداه - خواهد توانست تمدن اسلامی را بار دیگر در عالم سربلند کند و کاخ با عظمت تمدن اسلامی را برافراشته نماید. این، آینده قطعی شماست. جوانان، خودشان را برای این حرکت عظیم آماده کنند. نیروهای مؤمن و مخلص، این را هدف قرار دهند (دیدار با ایثارگران، ۱۳۷۶/۵/۲۹).

۴. انتظار موعود و برنامه‌ریزی در مسیر پیشرفت

بی‌تردید پیشرفت امری تدریجی است و به همین علت، برنامه‌ریزی، یکی از بایسته‌های حتمی پیشرفت است. منتظران موعود نیز به این امر واقفند و با برنامه‌ریزی و حرکت قدم به

قدم خود را به وعده حتمی پروردگار نزدیک می‌کنند:

شما ملت انقلابی مسلمان، باید با حرکت منظم خود در تداوم انقلاب اسلامی، به فرج جهانی انسانیت نزدیک بشوید و شما باید به سوی ظهور مهدی موعود^ع و انقلاب نهایی اسلامی بشریت - که سطح عالم را خواهد گرفت و همه این گره‌ها را باز خواهد کرد - قدم به قدم، خودتان نزدیک بشوید و بشریت را نزدیک کنید. انتظار فرج این است (بیانات مقام معظم رهبری در خطبه نماز جمعه، ۱۳۶۰/۳/۲۹).

با نگاهی به فرایند انقلاب و نظام اسلامی همین حرکت قدم به قدم و برنامه‌ریزی شده را مشاهده و جایگاه تدوین الگوی پیشرفت را در راه رسیدن به تمدن نوین اسلامی بهتر خواهیم درک کرد. بهترین دلیل این سخن نیز بیانات مهم و راهبردی رهبر انقلاب اسلامی در این باره در سال ۱۳۸۳ است که فرمودند:

ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم؛ مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است؛ مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است؛ مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌الملل اسلامی است. ما امروز در مرحله دولت اسلامی و کشور اسلامی قرار داریم (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۳/۸/۶).

در این کلام برای رسیدن به اهداف بلند ایران اسلامی، پنج گام پیش بینی شده است: گام اول، انقلاب اسلامی؛ گام دوم، نظام اسلامی؛ گام سوم، دولت اسلامی؛ گام چهارم، کشور اسلامی و گام پنجم، تمدن بین‌المللی اسلامی. اگر آن روز رهبر انقلاب فرمودند که ما در مرحله دولت اسلامی و کشور اسلامی قرار داریم؛ با توجه به دستور ایشان به نخبگان مبنی بر تهیه الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی معلوم می‌شود در عین این که ایشان در صدد میزان توفیق گام‌های چهارگانه نخست است؛ نگاهی نیز به گام پنجم دارد و در صدد اثبات کارآمدی جمهوری اسلامی بر جهانیان و ایجاد رغبت عمومی به آن و در نهایت حکومت مهدوی است. از همین رو در همان جلسه فرمودند:

باید بیش‌تر به سمت اسلامی شدن، مسلمان شدن و مؤمنانه و مسلمانانه زندگی کردن برویم؛... این اساس کار ماست. و به شما عرض کنم، در آن صورت

کارآمدی جمهوری اسلامی هم مضاعف خواهد شد؛ چون مشکل اساسی‌ای که ممکن است برای نظام اسلامی پیش بیاید، کارآمدی در نگاه جهانی است؛ بگویند آیا توانستند این کار را بکنند، توانستند آن کار را بکنند؟ اگر ما قدم به قدم تحول درونی خود را جدی بگیریم و پیش ببریم و پایبندی خود را به ارزش‌ها و اصول خود عملاً نشان دهیم، کارایی و توفیقات ما هم بیش‌تر خواهد شد (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۳/۸/۶).

۵. انتظار و تلاش جهادی در مسیر الگوی پیشرفت

در فرآیند پر فراز و نشیب تولید الگوی پیشرفت اسلامی- ایرانی و به خاطر موانع طبیعی و دشمنی‌های دشمنان مهدویت و بشریت، به روحیه جهادی و تلاش و مبارزه در این مسیر نیازمند هستیم و به همین دلیل به منبعی نیاز داریم که بتواند چنین روحیه‌ای را در مسئولان و ملت ما تزریق کند. مقام معظم رهبری یکی دیگر از آثار انتظار حکومت مهدوی را القای همین روحیه می‌دانند و می‌فرمایند:

روح انتظار است که به انسان تعلیم می‌دهد تا در راه خیر و صلاح مبارزه کند. اگر انتظار و امید نباشد، مبارزه معنی ندارد و اگر اطمینان به آینده هم نباشد، انتظار معنی ندارد (دیدار با جمعی از مسئولان و خانواده شهدا، ۱۳۶۸/۱۲/۲۲).

ایشان با بهره‌گیری از چنین دیدگاهی، به انتظار منفعلانه و ساکن تعریض زده و عملاً برای کنار زدن چنین رویکرد غلطی انتظار را چنین معنا می‌کنند:

ما منتظریم، یعنی این امید را داریم که با تلاش و مجاهدت و پیگیری، این دنیایی که به وسیله دشمنان خدا و شیاطین، از ظلمات جور و طغیان و ضعیف‌کشی و نکبت حاکمیت ستمگران و قلداران و زورگویان پُر شده است، در سایه تلاش و فعالیت بی‌وقفه ما، یک روز به جهانی تبدیل خواهد شد که در آن، انسانیت و ارزش‌های انسانی محترم است (بیانات رهبر انقلاب در سالروز ولادت امام عصر علیه السلام، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).

نتیجه‌گیری

با بررسی در مجموعه بیانات مقام معظم رهبری در دو مقوله الگوی اسلامی پیشرفت و

- اندیشه انتظار موعود، نکات قابل توجه و راهبردی به شرح ذیل به دست آمد:
۱. از منظر مقام معظم رهبری، الگو یک نقشه جامع است که هدف و سمت حرکت، شیوه حرکت و نحوه رفتار جامعه را برای تحقق تحول تکاملی جامعه بیان می‌کند.
  ۲. حضرت آیت الله خامنه‌ای پیشرفت را در معنایی عمومی، حرکت به صورت هدف و آرمان و در معنایی خاص تکاپویی به صورت آرمان‌های مورد نظر اسلام و در همه ابعاد انسان و جامعه انسانی می‌دانند.
  ۳. ضرورت تدوین الگوی جامع و اسلامی پیشرفت از نگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای، به منظور حرکت حساب شده و ریل‌گذاری برای مدیریت همه فعالیت‌های نظام اسلامی جهت دستیابی به آرمان‌های انقلاب اسلامی است.
  ۴. در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای، آرمان‌های انقلاب اسلامی معطوف به همه انسان‌ها و نجات آن‌ها از ظلم و سردرگمی است و به کشور ایران محدود نیست.
  ۵. مقام معظم رهبری تبلور عینی و کامل فراگیری عدالت و معنویت و رشد همه جانبه بشر را در زمان حکومت مهدوی دانسته و به همین جهت، افق آرمانی انقلاب اسلامی، مهدویت و جهت همه سیاست‌های نظام باید بدان سو باشد.
  ۶. از نظر رهبر معظم انقلاب، تدوین الگوی اسلامی پیشرفت به منظور برافراشتن تمدن اسلامی و در نتیجه قدرتمند شدن ایران اسلامی در نشر فرهنگ اسلامی و قرآنی در جهان خواهد بود که زمینه‌سازی حکومت مهدوی را در پی خواهد داشت.
  ۷. از منظر رهبر معظم انقلاب، انتظار موعود از واژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است. به همین دلیل نه تنها موفقیت انقلاب اسلامی مدیون زنده شدن روح انتظار در ملت بود که این عنصر ظرفیت زیادی در تدوین و اجرای الگوی اسلامی پیشرفت خواهد داشت.
  ۸. پرهیز از الگوی غربی در تدوین الگوی پیشرفت اسلامی، امیدآفرینی و ایجاد بلندهمتی در تدوین الگوی اسلامی پیشرفت، برنامه‌ریزی و تلاش جهادی در مسیر الگوی پیشرفت؛ از کارکردهای انتظار موعود در اندیشه مقام معظم رهبری می‌توان شمرد.

منابع

قرآن کریم

۱. چیستی و مفهوم الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت (۱۳۹۱). تهران، مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، معاونت هماهنگی و نظارت فرایندی.
۲. حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). *تحف العقول*، مصحح: علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
۳. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). *الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت*، به کوشش مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدا، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
۴. خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه امام*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲). *لغت نامه دهخدا*، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۶. سلیمیان، خدامراد (۱۳۸۹). *فرهنگ نامه مهدویت*، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود.
۷. صدوق، محمد بن علی (۱۳۹۷ق). *کمال الدین و تمام النعمه*، قم، دار الکتب الاسلامیه.
۸. _____ (۱۴۰۳ق). *معانی الاخبار*، قم، جامعه مدرسین.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). *الکافی*، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
۱۰. کوئن، بروس (۱۳۸۹). *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلام عباس توسلی و رضا فاضل، تهران، انتشارات سمت.
۱۱. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). *بحار الأنوار*، بیروت، موسسه الوفاء.
۱۲. معین، محمد (۱۳۷۵). *فرهنگ فارسی*، تهران، انتشارات امیر کبیر.
۱۳. میرمعزی، سیدحسین (۱۳۹۲). *مفهوم الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت*، فصلنامه *صدر*، تهران، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدا، شماره ۱۰.
۱۴. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق). *الغیبه*، مصحح: علی اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق.

نرم افزارها

۱۵. نرم افزار *حدیث ولایت*، مجموعه بیانات مقام معظم رهبری.

سایت‌ها

۱۶. سایت اطلاع رسانی حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای.